

GEREBEN FERENC

5.

Kutatásai alapján miként látja, hogyan változott a magyar kisebbségi közösségek azonosságtudata a különböző régiókban? Egyáltalán az ilyen típusú méréseknek az intenzitás, a kizárólagosság, az értékpreferenciák lehetnek a kulcskérdési góriái?

Szubjektív bevezető

A nagymarosi hegyoldalból kísérlem meg a válaszadást a Regio körkérdésére. Engedtessek meg nekem, hogy miközben aláttekintek innen a kanyargó Duna völgyébe, úgy tekinthessek vissza – madártávlatból – arra a közel három évtizedre, amelynek során a magyarországi társadalom mellett a határon túli magyarok szellemi profiljának, kulturális identitásának megismerésére is törekedtem. Visszatekintésem természetesen csak vázlatos lehet, de ennek is megvan a maga előnye: ahogy egy panorámában sem látszanak az apró részletek, csak a táj legmarkánsabb jellemzői, ehhez hasonlatosan talán nekem is sikerül e szellemi profil legfontosabb elemeire (és ezek változásaira) rámutatnom – úgy, ahogy én látom. Engedtessek meg az is, hogy ne a szerkesztői kérdések sorrendjében haladjak, mert az ezekre adható válaszaim úgyis jelentősen átfednék egymást: hadd haladjak úgy, ahogy a tekintet végigsiklik a tájon...

Előzmények

A hatvanas évek második felében kezdődő kutatói pályafutásom mindjárt a kezdetektől eljegyződött a művelődés-, azon belül is főként az olvasásszociológiával, majd egyre táguló körben az érték- és a vallásszociológiával, valamint az identitástudat különböző dimenzióinak kvantitatív, majd kvalitatív kutatásával. A táguló kör metaforája nemcsak a magyarázó-változóként is szereplő társdiszciplínák vonatkozásában értelmezhető, hanem földrajzi értelemben is. A határon túli magyarság olvasáskultúrájával, illetve ennek szisztematikus, összehasonlító bemutatásával a nyolcvanas évek elején az Országos Széchényi Könyvtár olvasásszociológiai műhelyében kezdtem el foglalkozni. A kiindulási pon-

tot a hiányérzet jelentette: a Magyarországon kívül élő magyarság addig kívül esett a hazai – addig már csaknem negyedszázados – olvasásvizsgálatok látókörén; s úgy éreztem, hogy a magyar olvasáskultúráról felrajzolt térkép addig korántsem lehet teljes, amíg a potenciális olvasóközönség mintegy egyharmada eleve fehér foltként kezelődik. Akkoriban szó sem lehetett arról, hogy egy magyarországi kérdőívről végigkérdezzük a Kárpát-medence és a nyugati világ magyarságát, ezért azt a módszert választottuk, amely akkor egyedül tűnt lehetségesnek: végignéztük a *hatvanas évek dereka és 1982 közötti* határon túl megjelent magyar sajtóközleményeket (a kulturális folyóiratoktól a határon túli napilapokig), esetenként tanulmányköteteket, évkönyveket, monográfiákat, és igyekeztünk kigyűjteni belőlük minden olyan empirikus (szociológiai, szociográfiai, statisztikai stb.) adatot, amely a határon túli (Kárpát-medencei és nyugati) magyarok olvasás- és könyvkultúrájáról tudósított.

Az így összegyűlt anyag meglehetősen egyenetlen volt: akadtak közöttük komoly méretű (regionális) felmérések eredményeiről szóló beszámoló is, de zömmel szűkebb körben (néhány iskolai osztályban, egy faluban) eltérő módszerekkel és eltérő mélységben felvett adatokról volt szó. Az összegyűjtött információk heterogenitása földrajzilag és társadalmi rétegeket illetően egyaránt érvényesült: a legtöbb adatot az erdélyi, majd a szlovákiai magyarságról, illetve a tanulóifjúságról sikerült feltárni, a legkevesebbet pedig Kárpátaljáról, illetve a nagyobb városok magyar kisebbségéről. A dokumentumok mégis sok olvasmánylistát, írói népszerűségi rangsort, könyvtári kölcsönzési adatot és egyéb értékes információt tartalmaztak. Valóságos kincsletnek számított egy 1000 fős erdélyi (Maros-megyei) felmérés 1976-os olvasmánylistája, amelynek élmezőnye Jókaival, Mikszáthtal, Sütő Andrással kezdődött és Kemény Zsigmond, valamint Eötvös József nevével zárult. Mintha egy múlt-utazás archaikus leletére bukkantunk volna! Magyarországon akkor már tombolt a kommercializálódási tendencia: Berkesi és Szilvási voltak a kedvencek; Dallos Sándor Munkácsy-életrajza és H. Charriere *Pillangó*-ja akkorra már leelőzte Mikszáthot és Móriczot. A klasszikusokat a felnőtt magyarországi olvasóközönség a hatvanas évek derekán kezdte kiejteni kegyeiből, de Kemény Zsigmond és Eötvös soha nem is szerepelt a hazai olvasmánylisták látható helyein. A mozaikszemekből végül is összeállt az a kép, amely az ezredforduló táján még többé-kevésbé érvényes volt: a határon túli magyarok jobban ragaszkodtak a nemzeti

irodalomhoz, és ízlésviláguk (és ebben tükröződő értékrendjük) lényegesen hagyományörzőbb volt, mint a magyarországi társadalomé.²

Az első felmérések

A Magyarországról egységes elvek szerint koordinált határon túli vizsgálatok terve – többszöri részleges próbálkozás ellenére – csak terv maradt 1991-ig, amikor is a történelem elhozta az ilyesfajta kutatások lehetőségét. Az Országos Széchényi Könyvtár kutatócsoportja (Lőrincz Judit, Nagy Attila, Vidra Szabó Ferenc és e sorok szerzője) 1991 tavaszán kezdte el a felmérési munkát *Székelyföldön* (Székelyudvarhelyen és a környék két székely falujában), amit néhány héttel később – ugyanazzal a kérdőívvel – Nagy Attilával a *Csallóközben* (Dunaszerdahelyen és környékén) folytattunk. A két határon túli tömbmagyar területen végzett felmérésnek volt egy hasonló nagyságrendű várost (Hatvant) és két környező falut érintő *magyarországi* kontroll-vizsgálata is.³

A három városban a *középiszkolai tanulókból* és ettől elkülönülten (és a falvak lakosságával kiegészítve) a *felőtt népességből* vettünk mintát.⁴ Egy-egy ország mintacsoportját persze nem mondhatjuk reprezentatívnak, de mivel a három országban ugyanazt a módszert alkalmaztuk a kérdezettek kiválasztásánál és kérdezésénél, a különböző régiók magyarságának kulturális viselkedéséről, illetve ennek hasonlóságáról

2 A kézirat évekig nem jelenhetett meg, mert a minisztérium szerint sértette volna a szomszédos népi demokráciák érzékenységét. Végül – kezdetleges nyomda-technikával – 1985-ben látott napvilágot: Gereben Ferenc (szerk.): *A határon túli magyarság olvasáskultúrája*. Budapest, OSZK 1985.

3 Mivel szélesebb körű adatfelvétellel nem volt lehetőségünk, ezért az országos reprezentatív művelődésszociológiai felmérések tapasztalatának (mely szerint az össztársadalmi átlagos mutatókhoz legközelebb a kisvárosi lakosság – illetve a kisváros és a községek „határvidéke” – áll) felhasználásával három ország három magyarok lakta kisvárosában, illetve azok közelében egy kisebb és egy nagyobb faluban töltöttünk ki – a személyes kérdés módszerével – országonként 150 kérdőívet.

4 A kérdezettek kijelölésének módszere a szerény minta-elemszámhoz és a körülményekhez alkalmazkodott. A mintaválasztás területi elvű, rétegzett véletlenszerű mintavétel volt, kvótás elemekkel. Arra törekedtünk, hogy minden tipikus városrész (centrum, villanegyed, panelházas lakótelep, stb.), illetve falunak „alvég”, „felvég”, stb. képviselve legyen egy-egy utcával, és azon belül véletlenszerűen keresték fel a kérdezők a családokat, ahol azonban felőtt családtagok közül a férfiak és nők azonos arányára törekedett és preferálta a fiatalokat és a középkorúakat.

és különbözőségéről kutatási jelentésünkben⁵ levonhattunk bizonyos következtetéseket. A kutatást afféle próbafúrásnak szántuk: kipróbáltuk a kisebbségi terepen is működőképes kategóriáinkat, kérdéseinket.

A kisebbségi közeg sajátosságának érzékeltetésére engedessék meg egy rövid anekdota. 1992 tavaszán a felmérések tanulságairól kinti kollégáink Székelyudvarhelyen konferenciát szerveztek. Erre készítették egy meghívót, amelyre mottóként a következő, Zrínyi Miklóstól vett idézetet írták: „...A könyvek olvasásából azt nyerheti az ember, hogy soha nem találhatja az embert ismeretlen szerencsétlenség, akinek immár mását ne olvasta volna, és nem tébolyodik meg annyira, mint az, kinek elméjében soha az nem volt, hanem szokatlan hozzá és készületlen.” A szövegből érződő közép-európai ihletettségu pragmatizmus (az olvasás mint a balsorsra való „trenírozás”!) már erősen sejtetni engedte, hogy Székelyföldön (és általában a kisebbségi magyarság körében) másfajta, „érdesebb” olvasási motívumokkal és mentalitásokkal fogunk találkozni, mint odahaza. Egyébként próbafelmérésünk, amely már vizsgálta az olvasáskultúra értékrendbeli és identitásbeli beágyazottságát is, a székelyföldi mintacsoportot találta a leghagyományörzőbbnek: preferált értékei a lelkiismeretes végzett munka, az udvariasság, a rendbe való beilleszkedés, és az átlagnál lényegesen erősebb vallásosság körül mozogtak. A székelyeknek erősebb és aktívabb volt az identitástudatuk az anyaországánál, ráadásul a jövőképük is derülátóbb volt. És nem utolsó sorban: olvasmányanyaguk is lényegesen nívósabbnak mutatkozott a főleg kommersz árucikkeket felvonultató hazai olvasmányszerkezetnél. A csallóközi mintacsoport teljesítménye viszont – a „tradicionális – pragmatikus haszonlevőség” virtuális skálán az erdélyi és a magyarországi adatok között (de többnyire a magyarországi adatokhoz közelebb) helyezkedett el, értékorientáció, vallásosság, identitás és olvasói beállítódások tekintetben egyaránt.

A három város (ország) magyar *középiszkolásai* között a felnőttekhez hasonló relációk alakultak ki (csak az olvasmányanyag és a kedvelt írók összetételében volt kisebb a különbség – feltehetőleg a közös életkori sajátosságok miatt – mint a felnőttek esetében). A *pedagógusképző* intézmények tanulóinak összehasonlító vizsgálatának tanulságait pedig Vidra Szabó Ferenc a következőképpen foglalta össze: „A válaszokból úgy

⁵ Gereben Ferenc, Nagy Attila, Lőrincz Judit és Vidra Szabó Ferenc: *Magyar olvasáskultúra határon innen és túl*. Budapest, Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intézet 1993.

tűnik, hogy amikor pedagógusképzőbe jelentkeztek, akkor a jászberényiek főleg *foglalkozást* választottak, a nyitraiak *szakmát*, a [székely]udvarhelyiek viszont *hivatást*. A kisebbségi leendő pedagógusok mindennapjaiban fontos szerep jut az olvasásnak, az önképzésnek; nagy a jelentősége a magyar anyanyelvűségnek, a magyarság sorsdöntő kérdéseinek.⁶

Innen indultunk tehát a kilencvenes évek elején. Nagyon izgalmas munka volt, mintha valami sajátos régészeti feltárást végeztünk volna: a székelyföldi falusi és kisvárosi infrastruktúra gyermekkorom hasonló (vidéki) közegekben megtapasztalt infrastruktúrájára emlékeztetett. De ez a gyermekkori déja vu érzés a kultúra sok apró más mozzanatára és az emberi mentalításra is érvényes volt: az emberközi kapcsolatok melegségére, a vallási élet ihletett hangulataira, az idővel való bőkezű bánásmódra, és persze az olvasmányokra is; és ehhez hozzájárultak a beszélt nyelv soha nem hallott archaikus ízei és zamatai.

A kilencvenes évek derekán

A kilencvenes évek első felében a kutatómunka tovább folytatódott: örvendetesen bővült a felmérésbe bevont földrajzi területek (és kisebbségi szituációk) köre. A kilencvenes évek derekára hét ország 110 településén mintegy 2500 magyar nemzetiségű felnőtt lakossal töltötték ki munkatársaink ugyanannak a kérdőívnek a regionális változatait. A mintaválasztás hasonló volt az 1991-es vizsgálatokhoz, azzal a lényeges különbséggel, hogy itt már országos arányuknak megfelelő képviselőket kaptak a magyarság által ritkábban, sőt szórványszerűen lakott települések is. Kutatási összefoglalónkban⁷ – a már említett ízlésbeli különbségek mellett – az olvasáskultúra három sajátos jelenségére térünk ki különös hangsúllyal. Az első az *olvasási aktivitás*⁸ keveset emlegetett indikátorai-val volt kapcsolatos: azt tapasztaltuk, hogy a határon túli magyar olvasók (különösen az erdélyiek) aktívabban (elgondolkodóbban, nagyobb szellemi energiákat mozgósítva) hajlandók olvasni, mint a magyarorszá-

⁶ I.m. 148.

⁷ Gereben Ferenc: *Identitás, kultúra, kisebbség. Felmérés a közép-európai magyar népesség körében*. Budapest, Osiris - MTA Kisebbségkutató Műhely 1999.

⁸ Olvasói aktivitáson jelen esetben olyan olvasási módot értünk, amely hajlamos az olvasottakon való elgondolkodásra, utánanézésre, jegyzetelésre stb., vagyis az értő és értelmező olvasásra; míg az ellentétes oldalon a felületes, türelmetlen, a (szépirodalmi) olvasmányok egyes részeit kihagyó olvasási mód áll.

giak, és ez a különbség azonos végzettségi, sőt olvasásgyakorisági szinten is fennállt. (Vagyis hogy egy határon túli, rendszeresen olvasó diplomás – tipikus esetben – „aktívabban” olvas, mint magyarországi társa.) Feltehetően itt nem csak olvasási, hanem mentalitásbeli különbségekről volt szó, amelynek a regionális kulturális hagyományhoz és a modernizáció aktuális szintjéhez épp úgy köze lehetett, mint a kulturális javaknak a kisebbségi helyzetben való felértékelődéséhez. Ez utóbbi hipotézisünk két másik tapasztalatunkból is erősítést kapott. A másik hangsúlyos jelenség a *szórványban* (jelen esetben – meglehetősen differenciálatlanul – a magyarság 30 %-os arányszámát el nem érő településeken) élők relatíve magasabb kulturális aktivitásával volt kapcsolatos. Ugyanis a szórványhelyzet általunk felállított kategóriájában rendre átlag feletti olvasási (mennyiségi és minőségi) teljesítményekkel találkoztunk: gyakoribb olvasással, értékorientáltabb olvasói érdeklődéssel, mint a tömbökben. Ezzel kapcsolatban azonban meg kell jegyeznünk, hogy ebben a kategóriákban bennefoglaltattak a magasabban iskolázott nagyvárosi szórványlakosok is. (Valamint az sem elhanyagolható tény, és ez már egy nem kellően kibeszélt módszertani probléma, hogy egy magyar nyelvű kérdőívvel könnyebb szóra bírni egy anyanyelvi kultúrájához ragaszkodó, mint egy félig már asszimilálódott szórványlakost.) Annyi azonban megbízható módon állítható, hogy az egyfelől a szociális-társadalmi, másfelől a kulturális hátrányok egymásratorlódási hajlandóságát kifejező ún. „Máté-effektus”⁹ a kisebbségi helyzetre (legalábbis a mi vizsgálati közegünkben) nem volt érvényes, sőt: a kisebbségi (és szórvány-) szituáció – bár több szempontból is érvényesülő hátrányosító jellege tagadhatatlan – az olvasmányok tradicionális értékeket hordozó vonulatát látszott erősíteni. Végül a kilencvenes évek kutatásainak harmadik fő tanulsága az volt, hogy az identitástudat jellegét szoros kapcsolat fűzi a kulturális orientáció minőségéhez, s azon belül az olvasási teljesítményekhez. (Ez nyilván összefügg azzal a ténnyel, hogy minden vonatkozó empirikus vizsgálat egybehangzóan állítja, hogy a Kárpát-medencei magyar identitástudat dominánsan kultúrnemzeti jellegű.)

⁹ A Máté-effektus a következő újszövetségi mondaton alapul: „Mindannak ugyanis, akinek van, még adnak, hogy bővelkedjék; akinek pedig nincsen, attól azt is elveszik, amije van.” (Mt 25,29–30)

Az ezredforduló, és ami utána következett

Az ezredforduló éveiben sikerült egy összegző (5 ország mintegy 250 településének közel 4000 magyar nemzetiségű felnőtt lakosára kiterjedő) reprezentatív felméréssorozattal¹⁰ feltérképezni a szomszédos országok magyarságának kulturális (és Tomka Miklós révén vallási) identitását, illetve amit ebből egy kérdőíves vizsgálat során operacionálizálni tudtunk. A főbb eredményekről két kötet is beszámol,¹¹ itt most főleg csak a korábban felvetett témákra térnek ki, a változások jeleit nyomonkövetve. Első tapasztalatunk az volt, hogy a határon inneni és túli identitástudatban a hasonlóságok és a különbözőségek sajátos egyensúlya érvényesül. Abban például (időben és térben) egység mutatkozott, hogy a Kárpát-medence különböző területein a magyar lakosság identitástudatának mindenütt három fő pillére, alkotóeleme volt kivehető (annak alapján, ahogyan egy nyitott kérdésre maguk a kérdezettek nyilatkoztak arról, hogy mit jelent számukra magyarnak lenni): egy (főleg pozitív) érzelmi, tartalmakból álló alkotóelem; egy kulturális pillér, amelynek nagyon sok összetevője van, kezdve az anyanyelvtől, a valláson, a szokásokon, a történelmi tudaton keresztül a művészetig, az irodalmi ízlésig és az olvasásig; a harmadik pedig az etikai kiállás, hogy magyarnak vallja magát, még ha kisebbségi helyzetben ez hátrányt is jelenthet, és identitásának megőrzését feladatnak tekinti. Az ezredforduló éveire csökkent az emocionális elem súlya, a kulturális pillér viszont valamelyest erősödni látszott, és természetesen az egyes alkotóelemek arányában is akadtak regionális eltérések.

Ami a Kárpát-medencei magyarság identitástudatát (és azon belül nyelvi identitását) illeti, az utóbbi években a *szétfejlődés* vált kulcsfogalom. Nem vitatva ennek a tendenciának bizonyos területeken való érvényesülését, én mégis inkább egy centrifugális és egy centripetális erőt érzek egymásnak feszülni, és ezek erőviszonya változó, koronként, régióként és témakörönként is. A történelmi tudat esetében pél-

¹⁰ Az adatfelvételeket Magyarországon kívül Felvidéken, Kárpátalján, Erdélyben és Vajdaságban végezték az adott régió il. ország professzionális intézményei, országonként 500–1000 fős reprezentatív mintákon.

¹¹ Gereben-Ferenc-Tomka Miklós: *Vallásosság és nemzettudat. Vizsgálódások Erdélyben*. Budapest, Kerkai Jenő Egyházzociológiai Intézet 2002.; Gereben Ferenc: *Olvasáskultúra és identitás. A Kárpát-medence magyarságának kulturális és nemzeti azonosságadata*. Budapest, Lucidus 2005.

dául a centripetális erőt érzem erősebbnek: minden ország magyarsága ugyanazt a 4–5 történelmi személyiséget (Szent István, Mátyás király, Kossuth, Széchenyi, Petőfi) tartja legnagyobbra, csak a sorrend változik, és egészül ki egy-egy régió történelmi hagyományának egy-egy jeles alakjával (Kárpátalján pl. Rákóczi Ferencsel, a Vajdaságban pedig – sajátos módon – J.B.Titóval). Ugyanígy mindenütt 1848 a legnagyobbra becsültebb, és Trianon a legtragikusabbnak tartott történelmi esemény. A magyar identitásban van egy erős önvédelmi attitűd, amely – a tragikus élmények számontartásában is látszik – késztetést érez arra, hogy a vereségeket erkölcsi győzelemmé avassa. Ebben támogatást kap a magyar irodalomtól is. És most nem csak *A kőszívű ember fiára* gondolok. Ottlik Géza *Iskola a határon* című regényében például, amikor arról van szó, hogy 1926-ban a katonaiskolások Mohácsra hajóznak, hogy megtartsák a 400 éves emlékünnepet az egykori csatatéren, a kamasz-szereplő gondolatain keresztül az író a következőket mondja: „Fura dolognak látszik talán, vereséget megünnepelni, de hát aki a győzelmét ünnepelhette volna itt most, a hatalmas ottomán birodalom: nem volt meg. A tatárok-nak is nyomuk veszett, sőt időközben, szinte a szemünk láttára, a szívós Habsburg-császárságnak is. Megszoktuk hát, hogy egyedül ünnepelges-sük vesztes csatáinkat, melyeket túlélünk.” És itt következik egy „sűrű” mondat: „Talán azt is megszoktuk, hogy a vereséget izgalmasabb, sűrűbb anyagból való és fontosabb dolognak tartjuk a győzelemtől – minden-estre igazibb tulajdonunknak.” Márpedig a Mohácsot máig számon tartja a magyar történelmi tudat. Itt legfeljebb az a nagy probléma, hogy a kérdezetteknek (főleg a fiataloknak) elég nagy hányada nem válaszolt a történelmi emlékezetet firtató kérdéseinkre, vagyis számolnunk kell egy növekvő arányú ismerethiánnyal és közömbösséggel.

Szűkebb témánkra, az olvasáskultúrára térve az ezredfordulón a kisebbségi (határon túli) magyarságnak nagyobb hányada olvasott időszaki sajtót és könyvet, mint a magyarországi felnőtt népesség, és ezt túlnyomórészt az anyanyelvén tette. (Az olvasmányok anyanyelvi dominanciája a szlovákiai magyaroknál érvényesült legkevésbé.) Tapasztalatunk szerint az olvasás többnyelvűsége fokozta a gyakoribb könyvolvasás esélyét, egészen addig, ameddig az idegen (többségi) nyelv nem kezdte hátterbe szorítani az anyanyelvet. Visszatérve egy korábbi tapasztalathoz: mintha csökkent volna a fokozott kisebbségi (szórvány-) helyzet kulturális ellenálló ereje. A kilencvenes évek elején még elég jól érzékelhető átlag fölötti olvasási aktivitás ugyanis a kilencvenes évek végére elhalványodott.

Ami pedig az olvasmányokat, az olvasói érdeklődés fő irányait és az ízlésorientációt illeti, az ezredfordulón még markáns jelenség volt a határon túliai érdeklődése a klasszikusok, a nemzeti irodalmi hagyomány, a konzervatív kulturális értékek iránt. A fentiekkel is egybecsengően minden ország magyar olvasóközönségében a legemlékezetesebb olvasmánynak az *Egri csillagok*, valamint az örökzöld Jókai-regények bizonyultak.

Jól ismert a narratívumok és az identitástudat szoros kapcsolata, az identitásnak akár a narratívumok általi objektívációja. A szoros kapcsolatot – a korábban is észlelt tendenciák mentén – az ezredfordulós kutatás is megerősítette: összefüggés mutatkozott az identitástudat pozitív hangoltsága, tudatossági szintje és az olvasáskultúra magasabb színvonalá között, mint ahogy együttjárás volt tapasztalható a töredezett, közömbös és elutasított identitás, valamint az olvasáskultúra deficités állapota között is. Az identitásnak ugyancsak részét képező nemzeti önképnek és a jövőképnek azok az „arany középutat” kijelölő kategóriái jártak együtt a legnívósabb olvasási szokásokkal, amelyben a kollektív önértéktudat önkritikai hajlammal társult, illetve amelyik mérsékelt bizakodással (tehát nem hurráoptimizmussal, de nem is pesszimiztán) tekintett a magyarság távlati jövőjébe.

A kurrens olvasmányok határon túli listáinak élmezőnyében már az ezredfordulón is jelen voltak azok az amerikai bestsellerek, amelyek – hazai társaikkal együtt – a magyarországi olvasmányok domináns vonulatát adták. Az utóbbi években csak kisebb, regionális vagy rétegfelmérések eredményeire tudok támaszkodni. Ezekből egyrészt az látható, hogy a fiatal, képzetesebb rétegekben egyre jobban hódít a többnyelvű lap- és könyvolvasás, másrészt pedig az, hogy az olvasási kedv apadása és a kommercializálódási tendencia határon túl is felgyorsult. Danielle Steel most már egy székely vagy vajdasági magyar faluban is hovatovább ugyanolyan népszerű, ha nem népszerűbb, mint Jókai Mór. A romantikáról Kárpát-medence szerte nem az újabb fajsúlyos irodalomra, hanem a kulturális globalizáció nemzetközi divattermékeire térnek át – főleg a fiatalabb olvasók.¹² És ezen nem is lehet csodálkozni: a Kárpát Panel 2007-es vizsgálati eredményei szerint itthon és a környező országok magyar népességében egyaránt azok a kereskedelmi TV-csatornák a legnézettebb-

¹² 2008 nyarán egy zentai ifjúsági találkozó résztvevőivel kérdőívet töltettek ki. Aktuális olvasmányaik szerzői között Rowling, S. King, D. Brown és D. Steel mind megelőzték a magyar (klasszikus) írókat. (Badis Róbert közlése)

bek (vagy legalábbis nagyon népszerűek), amelyek ennek a globális befolyásra törő fogyasztói kultúrának a szálláscsinálói.

Kulturális szempontból kétségbe vonható, hogy valóban a föntebb már említett „szétfejlődés” lenne a Kárpát-medence magyarságának domináns tendenciája. Ami a Magyarországon belüli regionális kultúrákat illeti, Nagy Attila kollégámmal több évtizeden át figyeltük Nyugat- és Kelet-Magyarország érték- és kultúrszociológiai különbözöségeit, és azt kezdetben (a nyolcvanas években) elég jelentősnek találtuk: volt, amiben Nyugat-, volt, amiben Kelet-Magyarország volt a „jobb”. Az ezredforduló táján viszont felerősödtek a homogenizáló hatások, sajnos olyanformán, hogy mind Nyugat-, mind pedig Kelet-Magyarország veszített kulturális sajátosságából és lefelé nivellálódott. Félek, hogy szélesebb körben is hasonló jelenségnek leszünk tanúi a közeljövöben, vagyis kulturális értelemben éppen hogy nem a szétfejlődés, de nem is „összefejlődés”, hanem valamiféle globális virtuális legelőre való *összeterelődés* előtt állunk. Mindez torzító hatással lehet azokra a tudat-tartamokra (nemzeti és regionális identitás, múlt- és jövőkép, csoportos és egyéni önértéktudat stb.), amelyek a kulturális habitussal erős (és kölcsönös) kapcsolatban állnak. Én a Babits-i értelemben vett nemzettudatot és nemzeti kultúrát féltem, amelyik nem csupán önmagában lévő érték, hanem az emberiség kulturális örökségének szerves és nélkülözhetetlen eleme, olyanformán, ahogy: „a színek együtt adják ki a képet, a hangok együtt adják ki a koncertet”¹³

¹³ Babits Mihály: *Örökkék ég a felhők mögött. (Vallomás helyett hitvallás)*